

DE ZYGMUNT BAUMAN
& THOMAS LEONCINI
**VLOEIBARE
GENERATIE**

**OVER VERANDERINGEN IN
HET DERDE MILLENNIUM**

KLEMENT

THOMAS LEONCINI
EN
ZYGMENT BAUMAN

De vloeibare generatie

Over veranderingen in het derde millennium

Klement

Oorspronkelijke uitgave: *Nati liquidi*
© Sperling & Kupfer Editori S.p.A.
© 2018 Uitgeverij Klement, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Vertaling: Rien Jonkers
Ontwerp omslag: Judith Schoffelen
Ontwerp binnenwerk: V3-Services v.o.f.

ISBN paperback 978 90 8687 261 9
ISBN e-book 978 90 8687 262 6
NUR 756

www.uitgeverijklement.nl

INHOUD

Inleiding door ALEXANDRA KANIA BAUMAN	9
Voorwoord bij de Nederlandste uitgave – THOMAS LEONCINI	13
Voorwoord door MARLI HUIJER: De mens zonder verbindingen <i>Zygmunt Baumans kritiek op de moderniteit</i>	17
ZYGMENT BAUMAN & THOMAS LEONCINI	
I Veranderingen aan de huid <i>Tatoeages, plastische chirurgie, hipsters</i>	27
II Veranderingen in agressief gedrag <i>Pesten</i>	47
III Veranderingen op het terrein van liefde en seks <i>Wegvallen van taboes in de tijd van romantische e-commerce</i>	65
Nawoord: De laatste les – THOMAS LEONCINI	91
Noten	95

Voor Zygmunt, aan wie ik alles te danken heb.

Voor Aleksandra, Lydia, Anna, Irena, Maurice en Mark.

Ik ben het leven dankbaar dat ik jullie heb mogen ontmoeten.

THOMAS LEONCINI

Op 21 februari 2017 werd een internationaal symposium gehouden in het Kolegium Artes Liberales van de Universiteit van Warschau. Daar werd Zygmunt Baumanns theorie over de moderne vloeibare tijd uitbundig geroemd en geprezen.

Ik heb daar het woord genomen om wat te vertellen over de laatste werkzaamheden van mijn man. Allereerst sprak ik over zijn plan om samen met een jongeman een boek te schrijven over de jongeren van nu, *De vloeibare generatie*. Ik heb verteld over de correspondentie tussen de twee en over de inzet die nodig was om het boek na Zygmunts vertrek naar de ‘eeuwige vloeibaarheid’ af te maken. De zaal zat overvol en vele luisteraars uit verschillende delen van de wereld hoorden via een internetverbinding wat er in de zaal werd gezegd. De belangstelling was enorm. Volgens mij hadden wij ons geen betere start kunnen wensen voor de grote reis van dit kleine boek.

ALEXANDRA KANIA BAUMAN

Aan het bestaan van mijn lichaam zal niet echt een einde komen. Het zal verder gaan, net zoals het begonnen is vóór het verschijnen van mijn lichaam, voordat ik ben begonnen te denken en voordat ik echt in de wereld ben komen. Het zal verder gaan en aanwezig zijn in lichamen van andere mensen.

ZYGMUNT BAUMAN

(uit: *Sterfelijkheid, onsterfelijkheid en andere levensstrategieën*)

VOORWOORD BIJ DE NEDERLANDSE UITGAVE

THOMAS LEONCINI

‘Waarom we iets doen kun je niet verklaren door de motivering die ons handelen nader bepaalt. Nee, naar het echte doel van ons handelen kun je in het algemeen pas achteraf op zoek gaan, na afloop van een serie gebeurtenissen die er verband mee houden. Pas achteraf kun je dat doel vinden en er verder over nadenken.’

Met deze woorden heeft Zygmunt Bauman geprobeerd om ons de wereld uit te leggen waarmee jonge mensen om moeten gaan. Maar ook heeft hij daarmee geprobeerd om ons een weg te wijzen. In zijn wijsheid heeft hij ons, zoals in al zijn waardevolle boeken, een sleutel gegeven om ons te oriënteren op mogelijke manieren om een poort naar morgen open te maken.

Verschillende sleutels heeft hij ons aangeboden, maar steeds zonder de pretentie om ons iets te leren: zijn lezers hebben de vrije keuze om te besluiten welke poort ze open willen maken en met welke sleutels ze dat willen doen.

Ik heb een paar teksten van jonge Nederlanders mogen lezen. Daardoor heb ik kunnen vaststellen hoeveel we in alle delen van de wereld op elkaar lijken en welke mogelijkheden het web 3.0, de democratie 3.0 en de daarbij horende cultuur ons bieden om in elkaars spiegel te kijken.

De 'bottom-up'-benadering (van laag naar hoog) is altijd het puurst. Een dergelijke benadering creëert en onderhoudt oprechte banden. Zij houdt zich verre van corruptie en vraatzucht naar excessieve macht (die zichzelf uiteindelijk tegelijk met de machthebber zal vernietigen).

Relaties die spontaan ontstaan, hebben de meeste waarde. Sommige relaties ontstaan echter ook uit een behoefte, uit een gezond gevoel van 'altruïstisch egoïsme'. Altruïsme kan inderdaad voortkomen uit egoïsme. Daar schuilt geen enkel kwaad in: het bedient altijd twee partijen: de gevende en de ontvanger.

Steeds als we ons alleen voelen staat een parallelle wereld tot onze beschikking, bereid om ons de mogelijkheid te bieden om tot een gesprek te komen; wij hoeven dat alleen maar te *willen*.

In onze vloeibare maatschappij heeft de *tijd* het belang van de *ruimte* ver achter zich gelaten. Bij oudere denkers kunnen we het begin van deze ontwikkeling al zien. In zijn *Gedachten* schreef Pascal: 'Ik moet mijn waardigheid niet zien te vinden in de ruimte, maar in de ordening van mijn gedachten. Wat heb ik eraan, als ik land bezit. Het universum omvat mij met zijn ruimte en slokt me als een onbeduidende stip op, maar met mijn denken omvat ik het universum.'

Het is dramatisch en belachelijk dat je moet constateren dat we het nodig vinden om steeds met oorlog te dreigen en steeds nieuwe muren op te trekken om het 'wij'-gevoel van het 'zij'-gevoel te scheiden en vooral om die 'zij' uit voorzorg te verbannen naar een ruimte, ver weg van die waarin 'wij' ons bevinden.

De mens beweert dat hij geëvolueerd is. Dat is ook zo, maar wat zijn betrekkingen met zijn naaste betreft, is hij trots in het stenen tijdperk blijven hangen. Het meest tragische is niet dat hij niet verder is gekomen, maar dat hij wat betreft de relaties met zijn omgeving vol *trots* in dat stenen tijdperk is blijven hangen.

De jongeren bieden onze wereld hoop dat het tij kan worden gekeerd, omdat ze nog 'puur' zijn, dat wil zeggen: nog niet volledig 'gekocht' door de consumentenlogica. Zij begrijpen dat Max Webers theorie over de doelrationaliteit die de lineaire vooruitgang in het vooruitzicht stelt, achterhaald is. Situaties waarin jonge mensen zich bevinden, veranderen al vóórdát de jonge mensen zelf hun handelswijze bij bepaalde gewoonten en procedures hebben kunnen ontwikkelen. Daarom *moeten* jonge mensen wel vloeibare oplossingen voor hun problemen zoeken.

Al pratend met Zygmunt Bauman over dergelijke thema's heb ik kunnen zien hoeveel meer hij op jonge mensen lijkt dan op de volwassenen (ik gebruik de tegenwoordige tijd, omdat ik niet wil dat de dood de tijd van zijn woorden inhaalt).

We hebben nog nooit zoveel discontinuïteit tussen de verschillende generaties gezien als nu. En toch kun je zo gemakkelijk inzien hoe nuttig het contact tussen jongeren en ouderen is en dat ze in deze fase van de geschiedenis veel met elkaar gemeen hebben. Vooral de logica van de meeste volwassenen is er verantwoordelijk voor dat er een diepe kloof tussen beide groepen is ontstaan.

Waarschijnlijk komt dat omdat zowel jonge als oude mensen in onze wereld zijn afgedankt: het is niet meer in de mode om hen te raadplegen bij beslissingen, zelfs niet als zij zelf de meest betrokkenen zijn.

Ja, waarschijnlijk moeten we proberen om weer de dialoog aan te gaan tussen oude en jonge mensen. Beide groepen kunnen veel van elkaar leren. Jonge mensen kunnen oude mensen veel leren, vooral dankzij hun puurheid en hun intelligentie die psycholoog Raymond Cattel *vloeibaar* heeft genoemd (omdat die in de meeste gevallen pas op latere leeftijd vaste vormen krijgt) en dankzij hun *denken in hyperlinks*, een nieuwe vorm

van intelligentie die door het internet wordt gestimuleerd en waarvan we in de nabije toekomst nog heel veel zullen horen. Oude mensen kunnen ons wijze lessen geven en vooral kunnen ze ons leren dat we ons niet moeten laten misbruiken door geld en machtsmechanismen die als enig doel consumentenvraatzucht nastreven. Het geld dat bestemd is voor consumentenvraatzucht, vreet zichzelf op, maar ook degene die het uitgeeft.

Wat is dit boek nu eigenlijk? De geschiedenis van een ontmoeting van een oude wijze man en een brutale jonge vlerk. Als zulke relaties telkens opnieuw ook elders ontstaan, kunnen ze ons helpen om onze ontwortelde maatschappij te redden en een einde te maken aan het gevoel van ‘gemeenschap op afstand’, een absoluut niet utopisch en abstract toekomstbeeld.

THOMAS LEONCINI

Voorwoord

DE MENS ZONDER VERBINDINGEN

Zygmunt Baumans kritiek op de moderniteit

MARLI HUIJER

Twee jaar geleden trad Zygmunt Bauman op in de Westerkerk in Amsterdam. Honderden jonge mensen luisterden ademloos naar de fragiele, oude man die met zachte stem sprak over de vreemdelingen die in 2015 aan onze deur klopten. Vreemdelingen kunnen angstaanjagend zijn, ze zijn minder voorspelbaar dan de mensen die we kennen. Als burgers van Europa hebben we niet gevraagd om hun komst, we hebben er ook geen controle over en het kan zijn dat de vreemdelingen een bedreiging vormen voor verworvenheden als werkgelegenheid, sociale zekerheid en huisvesting.

Hoe begrijpelijk die angsten ook zijn, zo hield Bauman het publiek voor, ze kunnen nooit de grond zijn voor het morele en politieke handelen. Hij maakte zich kwaad over politieke leiders die de angst voor het vreemde aanwakkerden om zo het sluiten van grenzen te rechtvaardigen. Liever dan Europa tot een voor vluchtelingen onneembaar fort te maken, zouden we volgens hem bruggen moeten bouwen en de uitdaging aan moeten gaan dat we deze ene planeet met één mensheid delen. De morele onverschilligheid over de wereldwijd meer dan zestig miljoen ontheemden zou moeten plaatsmaken voor solidariteit.

Wat zijn morele appel de jongeren in de zaal deed, kon ik niet inschatten. Aan het applaus afgemeten zou ik denken dat

ze Bauman gelijk gaven, maar ik vermoed dat ze vervolgens geen idee hadden wat te doen om de wereldwijde solidariteit te vergroten.

Het was zeker niet de eerste keer dat de Pools-Britse emeritus hoogleraar sociologie van de Universiteit van Leeds en Warschau waarschuwde voor de morele onverschilligheid die mensen tentoonspreiden ten opzichte van mensen die anders of vreemd zijn. In de circa vijftig boeken die Bauman sinds de jaren vijftig tot aan zijn dood in januari 2017 schreef, keert het thema morele onverschilligheid, en vooral hoe deze sociaal wordt geproduceerd, regelmatig terug. Bauman hield over de hele wereld lezingen en was ook in Nederland een graag geziene gast. In die lezingen kaartte hij, net als in zijn boeken, de desastreuze gevolgen van de globalisering en het consumentisme aan. Hij sprak over de vloeibaarheid en de vluchtigheid van het moderne leven en maakte zich ongerust over de toenemende sociale ongelijkheid in de wereld. Het is tijd om verschil te maken, leek hij te willen zeggen, en niet langer toe te geven aan de morele onverschilligheid.

Bij het eerste boek dat ik van Bauman las, was ik meteen verkocht. Van iemand die met zoveel passie, scherpte en engagement schreef over de problemen van onze tijd, wilde ik meer lezen. Dat was in 2001, bij de verschijning van *Liquid modernity* – vertaald als *Vloeibare moderniteit*. Bauman vertelt in dit boek over de overgang van de zware naar de lichte moderniteit. In de zware moderniteit zijn kapitaal en arbeid immobiel. Dat is anders in de lichte moderniteit: de grote fabrieken, zware schepen en zware machines maken plaats voor lichte materialen en lichte technologieën. Die maken het mogelijk lichtgewicht te reizen en hyperbeweeglijk

te zijn. We kunnen nu neerstrijken en vertrekken waar en wanneer we maar willen. In de lichte moderniteit wordt langzaam maar zeker alles vloeibaar: het werk, de woonplaats, de liefde. Zelfs de identiteit is niet langer verankerd in een vaste lokaliteit.

Ook gemeenschappen zijn vloeibaar geworden in de lichte moderniteit. Bauman gebruikt er het begrip 'lichte gemeenschappen' of 'garderobe-gemeenschappen' voor. Stelt u zich voor dat u een avondje uit gaat. U trekt uw mooie jurk of pak aan en betreedt het theater. Bij de garderobe geeft u uw jas af. Vanaf dat moment deelt u in de lichte gemeenschap die geniet van de toneelvoorstelling. U kijkt samen, u lacht samen en u applaudisseert samen. Wanneer u terugkeert naar de garderobe, uw jas aantrekt en naar huis terugkeert, valt de gemeenschap uiteen. Even hoorde u bij elkaar, maar eenmaal buiten is er van de gemeenschappelijkheid niets over.

Lichte technologieën als smartphones en laptops faciliteren het bestaan van lichte gemeenschappen en doen de duurzame gemeenschappen verdwijnen. Het voordeel daarvan is dat je als een vlinder door het leven kunt fladderen; het nadeel is dat het gebrek aan vastigheid het sociale leven ontmantelt, het bestaan voor iedereen onzeker maakt en de eenzaamheid vergroot.

In de interviews van Thomas Leoncini, die u in dit boekje aantreft, laat Bauman zich kritisch uit over het verdwijnen van duurzame vormen van gemeenschap. Vooral omdat de leegte die achterblijft, wordt gevuld met het streven naar identiteit: we zijn voortdurend met ons uiterlijk bezig om te laten zien wie we zijn, wat onze identiteit is, en hopelijk aansluiting te vinden bij mensen met een vergelijkbare identiteit. Via tatoeages, mode, haardracht en plastische chirurgie geven we uitdrukking aan die zelfgekozen identiteiten. Geld is van belang,

want hoe rijker je bent, des te groter de kans op een aantrekkelijk en perfect uiterlijk.

Dat het vooral de jongere generaties zijn die op zoek zijn naar identiteit om zich (tijdelijk) te kunnen verbinden, heeft niet zozeer met hun leeftijd te maken als wel met de sociale context waarin zij als *millennials* zijn opgegroeid: niet eerder hadden jongeren zo weinig vaste grond onder de voeten.

Nieuwsgierig geworden door Baumans analyse van lichte gemeenschappen besloot ik *Modernity and the Holocaust* uit 1989 te lezen. Het boek is opgedragen aan Janina, zijn eerste vrouw (1926–2009), en aan ‘alle anderen die het konden navertellen’. Bauman stelt in dit boek dat we de holocaust niet moeten zien als een falen maar als een gevolg van de moderne beschaving. De idee van de *Endlösung* vloeit voort uit de instrumentele rationaliteit, de bureaucratie en technologisering van de moderniteit: die gaven de uitroeiing van de joden een ‘redelijk’ aanzien. Bauman kijkt op een sociologische manier naar het kwaad. Hij is niet geïnteresseerd in de psyche of het karakter van mensen, maar in de sociale patronen die het morele gedrag, en daarmee het kwaad, tot stand brengen.

Deze benadering is te herkennen in de antwoorden die Bauman in dit boekje geeft op Leoncini’s vragen over pesten. In zijn jeugd in Polen ervoer Bauman wat het is om buitengesloten te worden op grond van een sociale scheiding tussen ‘wij’ en ‘zij’. Hij weigert om de motieven van zijn voormalige klasgenoten of die van hedendaagse daders van pesten psychologisch te duiden. Steeds weer gaat hij op zoek naar de sociologische gronden. Voor deze tijd leidt dat tot vragen als: Welke impact hebben het internet, de sociale media of gewelddadige games op hoe wij ons moreel gedragen? Wat betekent het om in twee werelden, één online,

één offline, te leven? Wat doet het ons als we vrienden met één klik kunnen ontvrienden? Raken we daardoor het vermogen om offline met elkaar te praten, te onderhandelen en overleg te voeren kwijt, zoals Bauman in interviews op YouTube zegt?

In *Postmodern ethics* uit 1993 werkt Bauman de sociologische benadering van de moraliteit verder uit. Hij laat zien dat we in een tijdperk 'voorbij de morele verplichting' leven. In die samenleving staan niet de verplichtingen jegens anderen voorop, maar de vormgeving van het eigen, individuele goede leven. Hij spreekt in dit boek van een postmoderne samenleving, waarin grote waarheden en zekerheden zijn losgelaten, maar waarin ook het sociale vluchtiger is vormgegeven. In de postmoderne samenleving voorbij verplichtingen lijken mensen op toeristen. Zonder enige verplichting kunnen ze ergens aankomen, zich vermaken, consumeren en weer vertrekken.

Tien jaar later geeft Bauman in *Liquid love* een naam aan de mens die in dit tijdperk ontstaat: *Der Mann ohne Verwandtschaften*, de mens zonder verbindingen. Deze mens verbindt zich slechts zolang dat iets oplevert. Zodra dat niet meer het geval is, piept hij of zij ertussenuit. Deze ongebonden, toeristische levenshouding ondermijnt onze vaardigheid om lief te hebben en samen te zijn. Waarom zou je je langdurig verbinden als het onzeker is of het op den duur wel leuk zal blijven?

De gevolgen van dit nieuwe menstype blijven niet beperkt tot het relationele, zij gaan de hele wereld aan. 'De wereld is de oester van de toerist', stelt Bauman in *Globalization* uit 1998. Mensen die het in deze wereld goed voor elkaar hebben, zien graag dat het leven een voortdurende vakantie is. Door te reizen krijgt het leven betekenis. Maar dat

geldt alleen voor de bewoners van wat Bauman ‘de eerste wereld’ noemt. Zij kunnen comfortabel over de wereld reizen en worden overal met open armen ontvangen. Voor de bewoners van ‘de tweede wereld’ gaat dat alles niet op. Zij reizen op gammele bootjes, riskeren hun leven en worden met een beetje pech teruggestuurd zodra ze aankomen. ‘Toeristen versus vagebonden’ noemt Bauman de bewoners van de eerste en tweede wereld. De vluchtige en consumerende levenshouding van de eersten brengt een nieuwe vorm van stratificatie, van gelaagdheid in het sociale. Toegang tot de globale mobiliteit is het belangrijkste criterium om hoog in die stratificatie terecht te komen.

De diagnose van de lichte moderniteit werd de laatste jaren van zijn leven somberder. In *Collateral Damage* uit 2011 laat hij vlijmscherp zien hoe de consumerende en vluchtige levensstijl van de lichtmoderne mens wereldwijd tot steeds grotere sociale ongelijkheid leidt. Een onbedoeld neveneffect van die levensstijl is dat deze bij velen tot bestaansonzekerheid leidt. En juist die onzekerheid is een belangrijke reden waarom we de ander – de vluchteling, de klasgenoot met zijn andere geloof, de buurvrouw met haar wonderlijke uiterlijk of de medestudent uit een andere cultuur – op afstand houden en onverschillig staan tegenover diens lot.

Hoe we voorbij de vluchtigheid en voorbij de morele onverschilligheid kunnen komen, vertelt Bauman niet. Heel af en toe komt het woord solidariteit of verantwoordelijkheid voorbij. Maar duidelijk is dat hij voor alles een diagnosticus is. Hij bestudeert de sociale werkelijkheid, maar levert geen scenario’s voor de toekomst. Hij schrijft discussion papers, zoals hij zelf zegt, die ertoe aanzetten om te denken en te discussiëren.

Maar dat is al inspirerend genoeg. De antwoorden zullen van steeds weer nieuwe generaties mensen moeten komen. De gesprekken met Leoncini vormen daartoe een goede opmaat.